

Переяслов В. О.,

асистент,

Національний аерокосмічний університет

імені М. Є. Жуковського "ХАІ" (Харків)

vitalypereyaslov@ukr.net

МАГІСТРАЛЬНІ СВІТОГЛЯДНІ ЛІНІЇ ОМАРА ХАЙЯМА У ТВОРЧІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В. МИСИКА

Гіас ад-Дін Абу-ль-Фатг Омар ібн Ібрагім аль-Хайям ан-Нішапурі – таким є повне ім'я видатного науковця, поета, філософа, астронома, математика і т.п., котрого ми знаємо як Омара Хайяма. Він народився в Нішапурі – величному місті Сельджуцької імперії.

У світогляді Омара Хайяма переплелись риси різних філософських і релігійних учень, тому неможливо однозначно виокремити домінантне. Крім того, філософські праці цього відомого мислителя своїми ідеями значно відрізняються від його поетичних робіт. Та все ж, безапеляційними визнаються риси суфізму, аристотелізму, неоплатонізму, адаптовані до мусульманського віровчення (Б. Бертельс, А. Курбанмамадов, Ш. Султанов, А. Ягузін та ін.).

Поверховий погляд на "Рубайят" (збірку чотиривіршів Омара Хайяма), може зумовити хибне уявлення про світоглядні домінанти мислителя. Багато хто, при першому прочитанні, помилково вважає його богопротивником, п'яницею, гультьєм і т.п. Однак, це далеко не так. Наше дослідження покликане знівелювати неточне розуміння поглядів митця на світоустрій, для цього ми виокремимо магістральні світоглядні лінії його Рубайята, котрі приховані в численних метафоричних образах, яскравих порівняннях і т.п. Аналіз творів Омара Хайяма ми здійснюватимемо на матеріалі перекладного доробку відомого українського поета, критика й перекладача Василя Мисика, оскільки предметом нашого дослідження є саме творчо інтерпретовані ним магістральні лінії Хайяма.

Творчість Омара Хайяма високо поціновується не лише на Сході, а й у Європі та Америці. Перший переклад рубаїв поета англійською мовою, здійснений Едвардом Фіцджеральдом, був опублікований у Лондоні ще в 1859 році. Згодом твори Хайяма побачили світ у 1867 році французькою мовою. Переклад, здійснений Ж. Б. Нікола, вийшов друком у Парижі. Мета цих перекладів була не стільки точно передати стиль та манеру письма Омара Хайяма, скільки ознайомити суспільство із творчістю поета-філософа [8, 150]. Однак поверховий погляд на філософську поезію Хайяма часто спричиняє помилкове ставлення до автора як гультьє і п'яниці через значну кількість похвал вина й жіночій красі, які містяться у його творах. У цьому й полягає складність розуміння європейцем чи американцем східної філософії, адже самі перси вважають Омара Хайяма глибоко віруючою людиною. Такі розбіжності у сприйнятті трапляються через нерозуміння стилістики лексичних засобів вираження, зокрема метафор, широко використовуваних Хайямом. Так, на Сході вино асоціюється з духовною радістю (оп'янінням Божою любов'ю), а краса та любов – із вірністю Богу. Г. Честертон ще на початку ХХ століття стверджував, що ті, хто думає ніби Омар Хайям є атеїстом, матеріалістом чи звичайним п'яницею,

погано уявляють культуру Сходу. Поет є послідовником теоцентризму в найвищій мірі його прояву, коли від волі чи бажання людини практично нічого не залежить [9, 208–211]. Через те, що поет-філософ поєднав у своєму світогляді елементи епікуреїзму, суфізму, мусульманства, зороастризму (елементи останнього виражаються в традиції правильного споживання вина), у своїх рубаях він говорить:

Ми поряд з келихом тримаємо коран,
То йдем у праведний, то знов у грішний стан:
Під синім небом цим не зовсім ми кафіри
І не належимо цілком до мусульман [5, 405].

Якщо ти любиш п'ять, до мудрих прихилийся,
З тюльпановидними, веселими впивайся.
Впивайся, та не так, щоб дивувались люди:
Потроху, зрідка пий – і від людей ховайся [2, 319].

О ти, що розум наш тобі не бачить краю!
Побожний я чи ні – тобі байдуже, знаю.
Я п'яний від гріха – й протверезляюсь тільки,
Коли надію я на тебе покладаю [2, 324].

Е. Наїмова, досліджуючи полісемантику концепта “вино” в рубаях Омара Хайяма, виділяє такі його семи: 1. “Вино” – істинні цінності буття; 2. “Вино” – річка життя; 3. “Вино” – змореність душі; 4. “Вино” як таке [6]. Багатозначність, метафоричність, символічність образів, які використовує митець, свідчать про те, що даремно намагатися буквально сприйняти його творчість. У нашому дослідженні ми зосередимо увагу саме на істинних значеннях окремих образів та вічних цінностях буття, які простежуються в перекладах рубаїв, здійснених В. Мисиком.

Вважаємо, що В. Мисик розумів правильний (східний) зміст рубаїв Омара Хайяма, адже це був далеко не перший східний поет-філософ, твори якого він обрав для перекладу (В. Мисик перекладав твори Саїдо, Гафіза, Сааді, Рудакі та ін.). Крім того, вважаємо, що вибір для перекладу певних рубаїв свідчить про їх світоглядну близькість перекладачеві.

Для початку варто зосередити увагу на образі вина, який повсякчас використовує філософ у своїх чотиривіршах.

Найкращу з гурій дай, замість вина налий
Живущої води у келих золотий,
Дай слухати Зухру, з Ісою розмовляти –
Навіщо це мені, коли мій дух смутний? [3, 156].

У наведеному рубаї простежуємо ідею неможливості пізнання Бога без стану внутрішньої, духовної радості. У наступному чотиривірші Омар Хайям поглиблює цю думку і стверджує, що за відсутності вина (духовної радості пізнання) людина приречена на приземлене, бездуховне існування, тобто, на думку поета, людська душа потребує постійного підживлення радістю пізнання істини.

Я хворий, для душі вже плоть моя тісна.
Живу без випивки – чи виживу, хто зна?
Та найдивніше те, що від цієї хвороби
Немає й засобу, крім доброго вина [3, 159].

Варто зазначити, що насолодження життям у творах Хайяма, можливе лише в поєднанні духовної та тілесної радості. Філософ не є прихильником аскетичного життя, він стверджує, що по-справжньому радісний дух не може жити в закутому обмеженнями тілі, головне, щоб потреби душі й тіла були в гармонії, без домінування однієї над іншою.

Як жалко, що мені, прихильнику вина,
Дістався цей калам і келія тісна!
Ти висох молячись, а я в шинку промок.
Зате для мокрого й геєна не страшна! [3, 148].

Пропонуємо розглянути цей вірш більш детально. Для цього потрібно дещо перефразувати його в світлі того змісту, який вклав поет-філософ у кожен образ. Ми з'ясували, що вино – це символ радості духовного пізнання Бога, калам – це очеретяне перо, а келія – тісна кімната. Шинок, виходячи з вищеаналізованого, це місце, де наливають вино, тобто джерело духовного пізнання Бога. Для Хайяма Бог є Всюдисущим, відтак шинок – не лише храм, це і навколишній світ, і священні книги і багато ін. Отже, простежуємо головну думку, яку хоче висловити митець: “Той, хто свідомо обмежує себе лише молитвами і тісними кімнатами, храмами тощо, позбавляє себе радості пізнання Бога. Навпаки ж, щасливим є той, хто з повна напився пізнання Бога й увесь час провів у єдності з Ним. Тому бачимо, що у другому рядку автор жалкує за тим часом, який він провів поза “шинком” (місцем пізнання Бога)”. Такий детальний аналіз прибирає будь-які неточності у розумінні світогляду митця.

У наступних двох рубаях Омар Хайям показує, що ж насправді означають два найпопулярніші образи-символи його рубаїв: “вино” і “келих”:

В сулії лал вина – як в рудні потайній;
У тілі нашім дух – як в піалі напій;
А світлий келих той, що від вина сміється, –
Сльоза, що кров лози захована у ній [3, 199].

Вино – рідкий рубін, а глек – глибока жила,
Душа моя – напій в прозорій чарі тіла,
А світлий келих той, що від вина сміється, –
Сльоза, що кров хмільну у серці затаїла [3, 166].

Очевидно, що після закидів на його адресу, ніби він безбожник і своїми творами розбещує ортодоксальних мусульман, які, особливо посилились після смерті візира Нізам Аль-Мулька, поет-філософ мав прозоро довести, що він оспівує не хмільний напій і тілесні втіхи. Навіть поверховий погляд на вищенаведені рубаї усуває будь-який сумнів у тому, що вино – метафоричний образ радісного духу, що впливає на душу й робить її хмільною від щастя, а келих символізує собою тіло, яке є чистим, якщо містить радісну, щасливу душу. Таким чином, вино, по суті, є ліками для горючої або спраглої душі.

Отже, першою магістральною лінією творів Омара Хайяма є ідея, що лише духовно чиста, радісна від пізнання істини людина здатна догодити Богу і проявити Його у своєму житті.

Другою магістральною лінією є ідея необхідності насолоджуватись кожною хвилиною життя, адже воно швидкоплинне. Варто зазначити, що у вираженні цієї

лінії простежується ідея суфіїв про життя в сучасному (тут і зараз) так, ніби живеш у вічності.

Ці трави чашнику, що мерехтять у полі,
За тиждень схиляться і спорохніють долі.
Тож наливай вина, збирай квітки, бо швидко –
І не зоглядишся – як стануть луки голі [3, 155].

Хайям визнавав Божественну першопричину всякого існування і його передвизначеність, а відтак не бачив сенсу в марнуванні життя.

Навіщо хмуриться і день у день журиться?
На цім шляху тобі не трапиться криниця.
Не в наших-бо руках всі наші справи. Долі
Скорися загодя – так мудрому годиться [3, 155].

Третьою магістральною світоглядною лінією філософа є ідея необхідності залишатися людиною в будь-якій життєвій ситуації: бути чесним, вірним, духовно багатим, адже людина є вінцем творіння.

Хіба у всесвіті найкращий твір – не ми?
В очах у розуму зіниця й зір – не ми?
Це коло всесвіту скидається на перстень,
А камінь, що горить ясніш од зір, – це ми [3, 158].

Саме у возвеличенні людяності найяскравіше проявились риси суфізму, адже Хайям не відкидає задоволення тілесних і духовних потреб, він, навпаки, наголошує на необхідності цього. Питання лише в тому, які саме потреби вважати дійсно вартісними? На це питання суфії відповіли б, що будь-які, котрі здатна задовольнити людина, а Хайям додає, що лише ті, котрі допомагають їй “горить ясніш од зір”, тобто добрі вчинки, які є проявом Бога в житті та символом єдності з Ним.

Варто зазначити, що українською мовою поезія Омара Хайяма вперше зазвучала в перекладах Агатангела Кримського, який у 1901 році видав збірку під назвою “Пальмове гілля”. Однак, якщо порівнювати переклади українською мовою творів Омара Хайяма за їхньою кількісною складовою, то першість на час видання окремої збірки рубаїв належить В. Мисику, тому що Агатангел Кримський переклав тридцять чотиривіршів, Терень Масенко – двадцять дев’ять чотиривіршів, а Василь Мисик – 308 чотиривіршів цього поета.

Однією з найпривабливіших рис Омара Хайяма для В. Мисика була його сміливість у вираженні найпотаємніших думок, мрій, сподівань, невдоволеності життєвим устроєм, у висміюванні деспотичних правителів [4, 55]. Наведемо кілька прикладів:

О доле! Бідний ти нам виділяєш пай!
Звільни ж мене з тенет, за ворога не май!
Якщо ти з дурнями й низькими накладаєш,
Ну що ж, тоді й мене за йолопа вважай! [5, 397].

Хіба не диво, що пани чиновні,
Самим собі нудні, хоч горді зовні,
До кожного, хто здирство зневажає,
Такого пишого презирства повні? [5, 397].

Чому, о небеса, у недотепи-скнари
Є лазня, млин і сад, є табуни й отари,
А праведному й корж нелегко дістається?
Не шани гідні ви, а злого глуму й кари! [5, 398].

Поезія Омара Хайяма – це розмова із самим собою й зі своїми сучасниками, це сповідь сміливої духом, допитливої людини, яка шукала й розгадки “вічних питань”, і визволення з-під важкого гніту – духовно-соціального [4, 55–56]:

Ті, що поклони б'ють, наслідують ослам,
Бо служать шахраям, шахрайський возять крам;
І найдивніше те, що під покровом віри
Живуть кафірами і продають іслам [5, 401].

Від чорної землі до зоряної тверді
На мить не припиняв я пошуки уперті:
Я мислю гострою усі вузли розплутав –
І тільки не зумів розплутать вузол смерті [5, 407].

Протест проти жорстокості владущих, проти дріб'язкової регламентації життя в державі сельджуків переростає в нього в песимістичне заперечення всього суцього, у бунт проти Неба (Долі), проти обмеженості людського буття взагалі [4, 59].

Оскільки мудрому наш вік ціни не знає,
А всі плоди його недоум пожинає,
Неси мені того, що розум одбирає,
І, може, й нас тоді цей вік не занедбає [5, 407].

Це небо множити уміє тільки втрат:
Приводить одного, щоб іншого забрати.
Якби нероджені про наше лихо знали,
Чи хто погодився б на землю завітати? [5, 408].

У гончарському циклі Хайяма на першому місці – відчуття єдності людини з природою, з іншими людьми, з усіма живими істотами [4, 61]. У своєму гончарському циклі він метафорично роз'яснює свої духовні принципи:

І грудочка землі, й пилиночка мала
Були частинами прекрасного чола.
Легенько ж куряву стирай з лиця красуні,
Бо й курява колись красунею була [5, 407].

Коли, опатравши, як птицю степову,
Назавжди смерть мене утопче у траву,
Зберіть тоді мій прах, зробіть сулію з нього –
І, вчувши дух вина, я знову оживу [5, 405].

Свою пошану до видатного філософа Сходу В. Мисик висловив у сонеті “Хайям”. Поет не лише порушує близьку Омару Хайяму проблематику зла й несправедливості, він стилізує сонет під манеру філософа, використовуючи типові для Хайяма звороти. В. Мисик запозичує песимістичну тривогу Хайяма про те, що після смерті від нього не лишиться нічого, крім попелу, і доповнює її оптимізмом: він говорить про життя поета-філософа в його думках, у його творіннях.

Коментуючи сонет, М. Новикова слушно підкреслює, що “категорії часу і виду втрачають у цьому тексті співмірність і смисл” [7, 194]. Усе те, що зображає В. Мисик

у рядках цього сонета, позачасове. “Рух вперед і назад рівно цільні, вірніше, рівно безцільні. Так пояснюється беззмістовність часів і видів: їх не прикласти до світу Хайяма, який рухається у вічному континуумі – в круговороті” [7, 194].

Вічні проблеми, які порушує автор у сонеті, – це безпорадність перед обличчям смерті. Усі елементи життєвого колообігу минають: мистецтво, мудрість, люди – лише порошинки у вимірах часу. Однак вони живуть у серцях тих, хто про них пам’ятає.

Секрет Хайяма в розмаїтості його філософської лірики. Ніби оспівуючи тимчасові радощі земного буття, він звертається до душі читача, закликає зняти з очей полуду невіри, відкритися істині, знайти насолоду в єдності з Богом і його світом, позбавившись тимчасових задоволень, прагнути до вічних:

Ні, не гнітять мене перестрахи й жалі,
Що вмерти мушу я, що строки в нас малі.
Того, що суджене, боятися не треба.
Боюсь неправедно прожити на землі [2, 312].

На відміну від А. Кримського, який перекладав рубаї Хайяма хоресом, В. Мисик більш точно передає їхній зміст і форму, послуговуючись шестистопним ямбом. Коментуючи один з перекладів В. Мисиком творів Омара Хайяма, В. Брюгген підкреслює: “Строгість поетичної фрази, її висока “музична організація”, повноцінний вияв закладеної в оригіналі думки дозволяють перекладачеві добиватися художньої адекватності” [1, 148].

Я. Полотнюк, стверджуючи, що переклади В. Мисика якісно відрізняються від російських академічних, зазначав: “Бездоганно володіючи мовою оригіналу, перекладач продемонстрував тонке розуміння тексту та складних образів, нерідко надаючи їм своє трактування, яке в багатьох випадках є кращим, ніж те, яке подають у своєму філологічному російському перекладі Р. Алієв та М.-Н. Османов” [8, 150].

Таким чином, майстерно відтворивши творчий світ Омара Хайяма українською мовою, В. Мисик довів свою зацікавленість вічними філософськими матеріями. Значна частка Хайямових поглядів стала органічною для світогляду В. Мисика. Ми з’ясували, що В. Мисик поважав сміливе й відкрите висловлювання Хайямом своїх думок, його нелицемірне сприйняття матеріального й духовного світу, значення духовної єдності з Богом і водночас насолоди життям, красою природи, яка є продовженням людини й вмістилищем пам’яті про предків. Ми виокремили магістральні світоглядні лінії (ідеї), котрі проходять крізь усю поетико-філософську творчість Омара Хайяма, і вважаємо, що вони допоможуть ясніше зрозуміти феномен цього неординарного мислителя.

Література

1. Брюгген В. “... І форма жде киплячого металу!” / В. Брюгген // Вітчизна. – 1976. – № 10. – С. 142–148.
2. Мисик В. Біля криниці. Вибране / В. Мисик. – К. : Дніпро, 1967. – 367 с.
3. Мисик В. Захід і Схід : переклади / В. Мисик ; [авт. передм. О. І. Никанорова]. – К. : Дніпро, 1990. – 543 с.
4. Мисик В. О. Зустрічі : [статті, нариси] / В. О. Мисик. – Х. : Прапор, 1982. – 133 с.
5. Мисик В. Планета. Вибране / В. Мисик ; [передм. І. Драч]. – К. : Дніпро, 1977. – 423 с.
6. Наимова О. А. Особенности концепта “вино” в поэтическом мире О. Хайяма / Е. А. Наимова // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 176. – С. 237–240.

7. Новикова М. Глибокий пошук: Василь Мисик як перекладач / М. Новикова // Всесвіт. – 1977. – № 8. – С. 189–196.
8. Полотнюк Я. Хайям в українській одезі / Я. Полотнюк // Жовтень. – 1966. – № 1. – С. 150–151.
9. Chesterton G. K. Omar and the Sacred Vine // G. K. Chesterton, L. Heretics. – 1905. – P. 102–112 / [[пер. Н. Л. Трауберг] // Самосознание европейской культуры XX века. – М., 1991. – С. 208–211].

Анотація

Стаття присвячена дослідженню перекладної лірики як однієї з ключових компетенцій відомого письменника В.О. Мисика. Увагу зосереджено на перекладах творів Омара Хайяма, зокрема збірки його рубаїв. На прикладі обраного іншомовного письменника досліджено естетико-філософські принципи, які цінував у творчості Хайяма перекладач. Окрему роль відведено характеристиці й генезі перекладу творів відомого перса в українській літературі. Крім того, окреме місце відведено визначенню концепта “вино” у чотиривіршах Омара Хайяма та виокремленню його ключових сем.

Ключові слова: концепт “вино”, перекладознавство, категорія загальнолюдських цінностей, ідея пізнання Божественного.

Summary

The article is devoted to research of the translated lyrics as one of key competences of the famous writer V. A. Mysyk. The attention is concentrated on the translations of works of Omar Khayyam, namely his rubai collection. On the example of the elected foreign writer it is investigated the aesthetic and philosophical principles which were appreciated in Khayyam's creativity by the translator. The separate part is assigned the characteristic and genesis of the translation of works of the famous Persian in the Ukrainian literature. Besides, the certain place is allocated to definition of a concept “wine” in Omar Khayyam's quatrains and to allocation its key sems.

Keywords: concept “wine”, theory of translation, category of universal values, idea of knowledge of God.

УДК 821.161.2Вовк

Смольницька О. О.,
кандидат філософських наук,
Науково-дослідний інститут українознавства МОН України (Київ)
olga-smolnickaya@yandex.ua

ПОЕЗІЯ І РЕЛІГІЯ: ІНТЕРМЕДІАЛЬНІСТЬ ТВОРЧОСТІ ВІРИ ВОВК

Релігійний аспект української поезії містить давню історію і по-новому обробляється на сучасному ґрунті. Католицький містицизм плідно аналізується в українській науці (зокрема філософії: праці О. Александрової, Л. Терехової та ін.), причому, хоча й одним з найбільше відомих лишається св. Франциск Ассізький, але досліджуються також і св. Тереса Авільська, Гільдегарда Бінгенська тощо. Зв'язок цього явища з художніми текстами заслуговує на окрему увагу. Так, варто проаналізувати українську лірику, яка хоч і сформувалася переважно в еміграції, на іншому континенті, проте зберегла самоідентифікацію з рідною культурою, водночас абсорбуючи досвід інших реалій (у тому числі конфесійних). Також слід звернути увагу на поезію, що має ознаки інтермедіальності (взаємодії тексту з іншими видами мистецтва). Це, зокрема, творчість Віри Вовк (автонім Віра Лідія Катерина Селянська, нім. і португ. Wira Selanski, 1926 р. н., Борислав, з 1945 р. – у Ріо-де-Жанейро) – письменниці, науковця, перекладачки, літературного критика, музиколога, композитора, художниці. Сама В. Вовк не відділяє себе від української культури та постійно наголошує на своїй ідентичності, про що неодноразово зазначає